ΜΙΑ ΖΩΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ
(ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΙΡΜΙΝΟΣ ΔΙΔΟΤΟΣ)

Τὸ διάστημα τῶν ὀκτὼ χρόνων ποὺ κυλοῦν στὶς ἡμέρες μας καὶ ποὺ κλείνουν ἕνας ἕνας τὰ ἑκατόχρονα τῆς μεγάλης τοῦ Γένους ἀναστάσεως, ἂς γυρίζει ὁ νοῦς μας στὶς μορφὲς τῶν μεγάλων φιλελλήνων, ποὺ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνος σταθῆκαν ἀνυστερόβουλοι φίλοι καὶ πιστοὶ ὑποστηρικτὲς τῆς Ἑλλάδος ποὺ ἀγωνιζόταν τὸν μεγάλον ἀγῶνα.

Γιὰ τὸν Ἀμβρόσιο Φιρμῖνο Διδότο, τὸ γάλλο ὑπερέλληνα καὶ οὐμανιστή, ποὺ ἡ ζωή του ἀφιερώθηκεν ὁλόκληρη στὴ μία καὶ ἀδιάσπαστην Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νεώτερη, ἡ εὐκαιρία τοῦ μνημόσυνου παρουσιάζεται τώρα, ποὺ συμπληρώθηκαν τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του «Σημειώσεως ταξιδιοῦ στὴν Ἀνατολὴ κατὰ τὸ 1816 καὶ 1817. Παρίσι 1826» καὶ τὰ πενῆντα τοῦ θανάτου του (1876).

Ἦταν ἡ ἐποχὴ ποὺ οἱ κλασικὲς ἀναμνήσεις, οἱ νεώτερες περιγραφὲς τῶν περιηγητῶν, οἱ στίχοι τοῦ Βερανζέρου ποὺ

»εἶδε τὶς ὄχθες τοῦ Ἰλισσοῦ ν' ἀνθοῦν
»καὶ ξύπνησε τὶς μέλισσες στὸν Ὑμηττὸν ἐπάνω»

ἐζωντάνευαν στὴ φαντασία τοῦ λαοῦ, ἐνῶ οἱ θρίαμβοι στὰ Δερβενάκια καὶ τὰ λαμπρὰ μετέωρα τῆς Χίου καὶ τοῦ Μεσολογγιοῦ φώτιζαν τὸν κόσμο μὲ μιὰ νέα λάμψη. Καὶ εἰς τὴ φαντασία τοῦ Ambroise Firmin Didot ἡ νεώτερη Ἑλλάς, ἡ θαμπωτικὴ λάμψις τοῦ ἀνατολισμοῦ, φεγγοβολεῖ ζωηρὴ καὶ ὡραία, χωρὶς νὰ τὴ σβύνουν τὰ χρώματα καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀρχαίας, τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος. Καὶ γι' αὐτὸ

τ᾽ ὄνομά του ἐνῶ συνδέεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ μὲ τὴ μεγάλη ἐργασία του τῆς ἀναπτύξεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν, λαμπρύνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ἑλλάδος ποὺ ἔχει σηκωθῆ νὰ τινάξει τὸ ζυγό της.

Ὁ Ἀμβρόσιος Φιρμῖνος Διδότος ἀνήκει στὴν τέταρτη γενεὰ τῆς τυπογραφικῆς δυναστείας, ποὺ ἀρχηγός της ἦταν ὁ Φραγκῖσκος Διδότος. Εἰς τὴν οἰκογένεια αὐτὴ χρωστᾶμε τὴν τελειοποίηση τῆς τυπογραφικῆς τέχνης καὶ τὸ δυνάμωμα τῶν κλασικῶν σπουδῶν μὲ τὶς θαυμαστὲς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων. Ὁ Φραγκῖσκος Ἀμβρόσιος ἐφεύρηκε τὶς τυπογραφικὲς **στιγμὲς** ἀπὸ τὴν 6η ἕως τὴν 12η, καὶ μὲ τὴν ἐφεύρεση αὐτὴ ἐμπῆκε μιὰ τάξις στὸ ὑλικό, ὅπου ὡς τότε βασίλευε τὸ πιὸ μεγάλο ἀνακάτωμα. Τὰ παιδιά του Πέτρος καὶ Φιρμῖνος τυπογράφοι, χαράκτες, καὶ στοιχειοχύτες ἄρχισαν μὲ φιλολογικὴ παραγωγὴ νὰ δουλεύουν μιὰ τέχνη ποὺ εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, μὲ τὸν πιὸ εὐγενῆ ἀνταγωνισμό, ἔφεραν στὴν τελευταία τελειότητα. Ὁ Φιρμῖνος ἐφεύρηκε τὴ στερεοτυπία καὶ ἀπὸ τὸ 1795 ἔβαλε στὸ νοῦ νὰ ἐκδώσῃ τοὺς κλασικοὺς καὶ τύπωσε τὸ Βιργίλιο, τὸν Ὁράτιο καὶ τὸ Ρακίνα ποὺ ἡ ἑλλανόδικος ἐπιτροπὴ τοῦ 1801 ἐκήρυξε ὡς τὸ τελειότερο τυπογραφικὸ ἔργο ὅλων τῶν τόπων καὶ τῶν ἐποχῶν. Ἀπὸ τὰ τρία παιδιὰ τοῦ Φιρμίνου ὁ Ἀμβρόσιος ἔγινεν ὁ μεγάλος ἑλληνιστὴς καὶ φιλέλλην. Ἔχοντας γιὰ ὁδηγὸ στὶς φιλολογικὲς καὶ τυπογραφικὲς σπουδές του τὸν πατέρα του, ἀπὸ μικρὸ παιδὶ σχετίστηκε μὲ τοὺς πιὸ σπουδαίους ἄνδρες καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Boissonade· στὸ σοφὸ ἑλληνιστὴ ὁ Φιρμῖνος ἐμπιστεύτηκε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ του καθὼς καὶ τοῦ πιὸ μικροῦ Ὑακίνθου. Ἔπειτα καὶ οἱ δυὸ μαζὶ μπῆκαν στὸ οἰκοτροφεῖο ποὺ ἵδρυσεν ὁ Φραγκῖσκος Thurot, ἔχοντας βοηθοὺς τοὺς πιὸ ὀνομαστοὺς τότε σοφούς. Ἐννοεῖται πὼς μέσα σ᾽ ἕνα τέτοιο περιβάλλον καὶ μὲ τὴν συντροφιὰ ἐπιφανῶν ἑλληνιστῶν ὁ νέος Ἀμβρόσιος δὲν ἄργησε ν᾽ ἀγαπήσῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ βαθειὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα. Καὶ τότε γιὰ ν᾽ ἀποτελειώσῃ τὴν

ἑλληνική του μάθηση, ὁ πατέρας του τὸν ἔδωκε στὸ σοφὸ Κοραῆ ποὺ ἔγινε πολὺ γρήγορα ὁ πιὸ στενός του φίλος.

Ambroise Firmin Didot

Ὁ Κοραῆς ποὺ πέρασε τὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τόσο φτωχὰ μὰ καὶ μὲ τόσην ἀξιοπρέπεια, καὶ ποὺ οἱ οἰκονομικὲς ἀνάγκες τὸν εἶχαν ἀρκετὰ στενοχωρήσει, δέχτηκε τὴν ἐντολὴ

νὰ διδάξει τὸ νέο Didot, ἀλλὰ ἀρνήθηκε κάθε ἀμοιβή. Στὴν ἀπάντηση ποὺ ἔστειλε στὴν πρόταση τοῦ Φιρμίνου Didot, σὲ γράμμα μὲ χρονολογία 24 Μαρτίου 1808, ὁ Κοραῆς ἀφοῦ ἐκφράζει τὴ χαρά του πὼς βρῆκε τέτοιο νέο ποὺ θὰ τοῦ χρησιμεύσει γιὰ γραμματικός, γράφει:...«Ἐὰν θέλετε, κύριε, νὰ εἶναι ἡ προσφορά σας ἀληθινὴ εὐτυχία γιὰ τὸ παιδί σας καὶ γιὰ μέ, πρέπει νὰ τὴν ἀποξενώσετε ἀπὸ κάθε συμφέρο. Δὲ δίνω οὔτε παίρνω χρήματα. Θὰ πληρώνω τὸ νέο Didot μὲ ὅλη τὴν παιδεία ποὺ μπορῶ νὰ τοῦ δώσω, μὲ τὴν ἴδια ἀφοσίωση ποὺ τοῦ ἔχουν οἱ ἄξιοι γονεῖς του. Θὰ μὲ ὑπηρετεῖ (ἀλλὰ πάντα σὰν παιδὶ τὸν πατέρα του) ὡς γραμματικὸς καὶ ἡ ὑπηρεσία του αὐτὴ θὰ εἶναι πιὸ πολὺ ὠφέλιμη γι᾽ αὐτὸν ἀφοῦ θὰ γράφει πάντα ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά...»

Καθένας μπορεῖ νὰ ἐννοήσει τί προόδους ἔκαμε ἕνας τέτοιος μαθητὴς κάτω ἀπὸ τέτοιο δάσκαλο. Ἔτσι ὁ νέος Ἀμβρόσιος πῆρε θέση σὲ λίγο καιρὸ στὶς τάξεις τῶν ἑλληνιστῶν καὶ φιλελήνων ποὺ ἔδιναν τότε τὶς πιὸ μεγάλες ἐλπίδες. Ὕστερα ἀπὸ ἕνα ταξίδι του στὴν Ἀγγλία τὸ 1814, ἀπὸ ὅπου ἔφερε τὸ νέο μηχανικὸ πιεστήριο ποὺ ἐφεύρηκε ὁ Στάνχοπ, ἄρχισε νὰ ἑτοιμάζεται γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν εὐχὴ ποὺ εἶχε κάμει νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς τοῦ εἶχεν ἐμπνεύσει ὅλο τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ αὐτὸς αἰσθανόταν.

Τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἀνατολὴ ἔβαλε σ᾽ ἐνέργεια τὸ 1816, καὶ τὴ διήγηση τοῦ ταξιδιοῦ του βρίσκομε σ᾽ ἕνα μικρὸ τόμο μὲ τὸν τίτλο «Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817. Paris 1826» εἰς 8ον καὶ ποὺ δημοσιεύτηκε χωρὶς ὄνομα. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ποὺ τυπώθηκε σὲ λίγα ἀντίτυπα, γιὰ τοὺς φίλους μονάχα, καὶ ποὺ ὡς φαίνεται δὲν κυκλοφόρησε στὸ βιβλιεμπόριο καὶ γι᾽ αὐτὸ σήμερα εἶναι σπάνιο, ὁ νέος Didot χύνει ὅλο τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν Ἑλλάδα:

«Ἔχοντας φλογερὴ ἐπιθυμία — γράφει—νὰ ἐπισκεφθῶ τὴ χώρα αὐτὴ ποὺ τὴν κατοικοῦν ἀκόμη οἱ ἀπόγονοι ἑνὸς λαοῦ ποὺ οἱ πράξεις καὶ τὰ συγγράμματα μοῦ εἶχαν γίνει πολὺ γνωστὰ ἀπὸ τὴν πιὸ

μικρή μου ἡλικία, ἔφυγα ἀπὸ τὸ Παρίσι τὶς 24 Μαρτίου 1816, ἀφοῦ ἐχαιρέτησα τὸν κ. Σοαζέλ-Γκουφφιέ, ποὺ μ' ὅλα τὰ γερατιά του, μ' ἐζήλευε — καθὼς μοῦ εἶπε — γιὰ τὴν εὐτυχία μου νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ κ. δοὺξ τοῦ Ρεσιλιὲ μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ μὲ διορίσει ἀκόλουθο τῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολι κι ἔτσι μπόρεσα εὔκολα νὰ πάρω φιρμάνια καὶ ἄλλα βοηθήματα ἀναγκαῖα ὅταν ταξιδεύει κανεὶς σὲ χῶρες ποὺ κυβερνᾶν βάρβαροι, γιατὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα πρέπει νὰ δώσομε στὸ ἔθνος ἐκεῖνο ποὺ τόσοι αἰῶνες ποὺ πέρασαν δὲν τὸ ἄλλαξαν καθόλου, δὲν τὸ μόρφωσαν, δὲν τὸ καλυτέρεψαν.»

Αὐτὸ τὸ φιλελληνισμό του, καὶ τὸ μεγάλο του πόθο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση τοῦ τὸν εἶχεν ἐμπνεύσει ὁ δάσκαλος καὶ φίλος του, ὁ σεβάσμιος Κοραῆς ποὺ μιὰ σκέψη εἶχε καὶ ὅλη του ἡ ἐργασία ἕνα σκοπό, τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀναγέννηση τῆς πατρίδος του. Γιὰ τοῦτο ὁ νέος Didot τοῦ ἀφιερώνει τὶς «Σημειώσεις τοῦ ταξιδιοῦ» μὲ τὰ παρακάτω λόγια, σὰν φόρο τιμῆς:

«Λάβετε τὴν καλωσύνη νὰ δεχθῆτε τὴν προσφορά, γιατὶ στὸ ἐνδιαφέρο ποὺ μ' ἀνάψατε γιὰ τὸ δυστυχισμένο ἔθνος ποὺ τόσο ἄξια ἀντιπροσωπεύετε, χρωστῶ τὸ ταξίδι ποὺ οἱ ἀναμνήσεις του μοῦ εἶνε τόσο πολύτιμες. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν ποὺ πέρασα κοντά σας μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀποκτήσω βαθύτερη γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἤμουν καθημερινῶς μάρτυρας τοῦ φλογεροῦ ἐκείνου ἔρωτα ποὺ ἐγέμιζε τὴν ψυχή σας γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς ἄτυχης πατρίδας σας καὶ ποὺ γιὰ τὴν ἀναγέννησή της τὰ συγγράμματά σας συνέτειναν τόσο δυνατά. Γιὰ νὰ πιτύχετε πιὸ ἀσφαλισμένα, ἕνα τέτοιον εὐγενικὸ σκοπό, ἀφήσατε τὰ μαγεμένα ἀκρογιάλια τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Χίου καὶ ἐξοριστήκατε μόνος σας σὲ μιὰ ξένη χώρα γιὰ ν' ἀφοσιωθῆτε στὶς ἐλεύθερες σκέψεις σας καὶ νὰ μπορέσετε νὰ τὶς μεταδώσετε στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὲς ἐφώτισαν τοὺς συμπατριῶτες σας πὼς ἦταν ἀνάγκη νὰ μορφωθοῦν γιὰ νὰ μπορέσουν μιὰν ἡμέρα νὰ σπάσουν τὶς ἁλυσίδες τῆς τυραννίας. Ἔτσι μὲ τὶς προτροπές σας ἐπιταχύνατε τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδος καὶ γινήκατε ἄξιος νὰ μοιρασθῆτε μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς συμπατριῶτες σας,—ποὺ θαύμασεν ὅλος ὁ κόσμος τὰ κατορθώματά τους —τὰ στεφάνια ποὺ ἄλλοτε ἡ Εὐγνωμοσύνη ἀφιέρωνε στοὺς σωτῆρας θεούς.

«Τὰ γράμματα ποὺ εἴχατε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δώσετε χρησίμευσαν νὰ μὲ ὑποδεχθοῦν μὲ τέτοια προθυμία, ποὺ πάντοτε ζωηρὰ θὰ τὴν θυμᾶμαι, καὶ ὁ σεβασμὸς ποὺ εἶδα παντοῦ στὴν Ἑλλάδα νὰ ἐμπνέει τὸ ὄνομά σας μοῦ χρησίμευσε πιὸ πολὺ ἀπὸ τὰ φιρμάνια τοῦ Σουλτάνου, τὰ μπουγιουρδιὰ τῶν πασάδων καὶ τὰς ἐγκυκλίους τῶν Πατριαρχῶν. Ἅμα μάθαιναν σὲ κάποιο μέρος πὼς ἔφθασεν ὁ

μαθητής σου, ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ λάβουν εἰδήσεις σας μὲ ἀναζητοῦσαν σὰν ἄνθρωπο ποὺ κάτι ἄξιζε γιὰ τὴν Ἑλλάδα κι ἔβλεπα νὰ δείχνουν σ' ἐμὲ ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον ποὺ τόσο δίκαια εἶχαν γιὰ σᾶς χάρις στὶς ἀρετὲς ποὺ σᾶς στολίζουν —ἀρετὲς ὅμοιες μ' ἐκεῖνες γιὰ τὶς ὁποῖες περηφανεύεται ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ γιὰ τὴ βαθειὰ σοφία ποὺ σὲ σᾶς ἑνώνεται μὲ τόση ταπεινοσύνη».

Στὶς σελίδες τῶν «Σημειώσεων» βρίσκομε πιστὰ ζωγραφισμένα τὰ αἰσθήματά του, καὶ τὸ ζωηρὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴ χώρα τοῦ Ὁμήρου. Μέσα στὴ «Γαλάτεια» μαζὶ μὲ τὸν πρέσβυ μαρκήσιο de Rivière πλέει γιὰ τὰ νερὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὶς 15 Μαΐου εἶνε στὸ κατάστρωμα περιμένοντας τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου γιὰ νὰ χαιρετήσει πρῶτος τὴν ἑλληνικὴ γῆ: «Ἔχουμε μπρός μας τὰ Κύθηρα — γράφει — καὶ ἡ φρεγάτα ποὺ τὴ σπρώχνει εὐνοϊκὸς ἄνεμος σχίζει γοργὰ τὰ κύματα· ἄσπροι ἀφροὶ ποὺ σὲ θαμπώνουν τὴ στεφανώνουν — οἱ ἴδιοι ἀφροὶ ποὺ ἔφεραν ἄλλη φορὰ στὸ φῶς τὴν Ἀφροδίτη». Ἀλλὰ ὕστερα φαίνεται ἀπογοητευμένος, γιατὶ ὅσο πλησίαζαν στὰ νησιὰ τὰ πετρώδη καὶ ξερά, τόσο ἔβλεπαν πὼς ἡ «Κυθέρεια» τὰ εἶχεν ἐγκαταλείψει ἀπὸ πολὺν καιρὸ καὶ στέλνει ἕνα χαιρετισμὸ σ' αὐτὸ τὸ μαγευτικὸ καὶ ποιητικὸ παρελθὸν ποὺ τώρα τέλεια ἔχει σβύσει.

«Ἐχαιρετήσαμε — γράφει σ' ἕνα γράμμα του, ἀπὸ τὸ Πέραν πρὸς τὸν συνταξιδιώτη του A. de Baurepaire ὑπενθυμίζοντας τὴ σκηνὴ — τὰ Κύθηρα, σὰν περνούσαμε κοντά τους, ἀπαγγέλλοντας δυνατὰ τὴν ἐπίκληση ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Λουκρητίου». Καὶ ἡ εἰδωλολατρικὴ ἀνάμνησις δὲν τὸν ἀφίνει ἀκόμη ὅταν προσθέτει: «Ὁ ἥλιος πήγαινε νὰ βασιλέψῃ, τὸ τύμπανο κτυποῦσε καλῶντας γιὰ τὴν προσευχὴ καὶ γονατισμένοι μπροστὰ στὸν τόπο ὅπου γεννήθηκεν ἡ Ἀφροδίτη, κατὰ τὸ μέρος τοῦ ναοῦ της, παρακαλέσαμε τὴ Regina protectrix navigantium νὰ διευθύνει καλὰ τὸ δρόμο μας στὸ κράτος τοῦ Μωάμεθ».

Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὶς ἑλληνικὲς ἀναμνήσεις τὸν ὁδηγεῖ στὰ μέρη ὅπου κάποτε ἦταν ἡ Τροία, καὶ γιὰ νὰ προσφέρει φόρο τιμῆς στὸν Ἀχιλλέα ὁ νέος Διδότος θέλει νὰ δια-

βάσει ἐπάνω στὸν τάφο του τὴν ἐξιστόρηση τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, καὶ πῆρε μαζί του τὸν Ὅμηρο. Δυστυχῶς ὅμως — λέγει ὁ ἴδιος μὲ ὅλο τὸ εὔθυμο πνεῦμα ποὺ πάντα εἶχε — ἐπῆρε μαζί του τὴν Ὀδύσσεια!..

Τίποτε δὲν μπόρεσε νὰ σταματήσῃ τὴν ὁρμὴ τῶν ταξιδιωτῶν, οὔτε ἡ βροχὴ οὔτε ἡ ἔλλειψη μεταφορικῶν μέσων γιὰ νὰ γυρίσουν ὅλη τὴν ἐπικὴ κοιλάδα. Ὅσον καιρὸ ἔμεινε στὴν Ἀνατολὴ ξαναγύρισε πολλὲς φορὲς ἐκεῖ κ' εἶχε τὴν τύχη ν' ἀνακαλύψει στὴν ἄκρη τῆς κοιλάδας τῆς Τροίας, στὸ μικρὸ ὕψωμα ποὺ πίστευαν πὼς ἦταν τὰ Πέργαμα ἢ ἡ Ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας Τροίας, πολλὰ κυκλώπεια καὶ πελασγικὰ οἰκοδομήματα ποὺ εἶχαν ξεφύγει τὶς ἔρευνες τοῦ κόμητος Σοαζὲλ-Γκουφφιὲ καὶ τοῦ Λεσεβαλιέ.

Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δείχνει ὁ Didot γιὰ τὴν Ἑλλάδα φαίνεται σὲ κάθε σελίδα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Εἶναι ἀδύνατο νὰ διαβάσῃ κανεὶς χωρὶς συγκίνηση τὰ μέρη ὅπου ἐξιστορεῖ τὴ λύπη του ὅταν εἰς αὐτὴ τὴν Τρωάδα, κάτω ἀπὸ τὰ χαλασμένα τείχη ποὺ ἀνακάλυψε, δείχνει σὲ τρεῖς νέους Ἕλληνες ποὺ ἀντάμωσε, τὸ ἀντίτυπο τῆς Ἰλιάδος, ποὺ σ' ὅλο τὸ ταξίδι του ποτὲ δὲν τούλειψε, κι ἐκεῖνοι μ' ὅλη τὴν ἔξυπνη φυσιογνωμία τους τοῦ ὁμολογοῦν πὼς δὲν ξέρουν νὰ διαβάσουν οὔτε νὰ καταλάβουν τοὺς στίχους.

Στὸ ταξίδι του αὐτὸ δὲν τοῦ φθάνει μόνο ἡ Κων/πολις καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία. Πηγαίνει στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Παλαιστίνη καὶ ὕστερα θέλοντας νὰ ἰδῇ καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ἀρχίζει ἀπὸ τὰ νησιὰ καὶ τ' ἀκρογιάλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐπισκέπτεται τὴν Κύπρο, τὴ Ρόδο, τὴν Κῶ, Χίο, Λέσβο. Περιγράφει τοὺς τόπους, παρατηρεῖ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα χωρὶς νὰ παραμελήσει τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ ἀντιγράφει.

Στὶς Κυδωνίες μένει περισσότερο. Ἡ τραγικὴ πόλις τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, ποὺ τὴν κατοικοῦσαν Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι, ἔχαιρε μεγάλη φήμη στὴν Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τοῦ Γυμνασίου της. Τὸ ἐκπαιδευτήριο αὐτὸ ποὺ τὸ ἵδρυσεν ὁ Γρηγόριος Σαράφης, πατριώτης παρακινημένος ἀπὸ τὴν πιὸ φλογερὴ πνοὴ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ μὲ τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξη ποὺ

τούδωκαν αὐτοθέλητα οἱ πλούσιοι τῶν Κυδωνιῶν, γιὰ νὰ μορφώνονται ἐκεῖ μέσα, χωρὶς καμμιὰ διάκριση τὰ παιδιά τους μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ τῶν πιὸ φτωχῶν, ἦταν μοναδικὸ στὴν ἐποχή του. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Γυμνασίου τὸ 1816 ἦταν τρεῖς περίφημοι καθηγηταί: Ὁ Γρηγ. Σαράφης, ὁ Θεόφ. Καΐρης καὶ ὁ Εὐστράτιος Πέτρου. Ἐκεῖ μέσα ἔμεινεν ὁ νέος Didot δυὸ μῆνες παρακολουθῶντας τακτικὰ τὰ μαθήματα καὶ στοὺς δυὸ αὐτοὺς μῆνες ἐθαύμασε τὸ ζῆλο καὶ τὸ θρησκευτικὸ σεβασμὸ μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἑλληνόπουλα ἄκουαν τοὺς δασκάλους των.

Ἐκεῖ μέσα ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὶς ὀμορφιὲς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πέφτει σ' ἕνα ἀπατηλὸ ὄνειρο, νὰ μεταρρυθμίσει τὴ γλῶσσα μὲ μιὰ ἀπότομη ἐπιστροφὴ στὴν ἀρχαία. Τὴν πρότασί του δέχτηκαν μ' ἐνθουσιασμὸ οἱ μαθητὲς καὶ ἐκδίδουν τὸ περίφημο «Ψήφισμα» ποὺ τὸ βρίσκουμε δημοσιευμένο εἰς τὸ σπουδαῖο βιβλίο του «Ὁ Μανούτιος Ἄλδος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς στὴ Βενετία», καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ὑποχρεώνονταν ὅλοι νὰ μιλοῦν ἀρχαῖα. Λίγον καιρὸ ὅμως ἀφοῦ ἔφυγεν ὁ Didot οἱ μαθητὲς δὲν ἔμειναν πιστοὶ στὸν ὅρκο τους. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῶν τυπωμένων «Σημειώσεων ταξιδιοῦ κτλ.».

Ἡ πυρκαϊὰ τῶν Κυδωνιῶν ποὺ κατέστρεψε τὸ Γυμνάσιο, ἔκαιε ὄχι μονάχα τὶς σχολικὲς καὶ ρωμαντικὲς ἀναμνήσεις τοῦ φλογεροῦ φιλέλληνος, ἀλλὰ ἐξαφάνιζε καὶ τὰ δείγματα τῆς μεγαλοδωρίας του. Ἔγειναν σκόνη ἡ πλούσια βιβλιοθήκη ποὺ εἶχε στείλει στὸ Γυμνάσιο γιὰ δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης του, τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὸ πιεστήριο, τὸ πρῶτο ποὺ ἐργάσθηκε στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὸ πιεστήριο καὶ τὸ τυπογραφεῖο ὁ Διδότος ἐκράτησε στὰ καταστήματά του δυὸ χρόνια τὸν Κωνσταντῖνο Τόμπρα, ὅπου τὸν ἔμαθε τὴν τέχνη τοῦ στειχειοχύτου, τοῦ χαράκτου, τῆς συνθέσεως καὶ τῆς ἐκτυπώσεως. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ὁ Didot ἔστειλε καὶ ἄλλο τυπογραφεῖο στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ὕδρα πρῶτα καὶ ὅπου τυπωνόταν ὁ «Φίλος τοῦ Νόμου», καὶ ὕστερα στὸ Ναύπλιο. Δὲν ἦταν ὅμως τὸ μόνο δῶρο ἡ τυπογραφία ποὺ ἔκαμε στὴν Ἑλλάδα.

Πρὶν πάει στὸ Γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν, ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴ Χίο, οἱ φίλοι τοῦ Κοραῆ Ροδοκανάκηδες, Ράλληδες κλπ. τὸν παρακάλεσαν νὰ στείλει ἕνα τυπογραφεῖο στὸ Λύκειο ὅπου ἐδίδασκαν τὴν ἑλληνικὴ νεολαία ὁ Βαρδάλλαχος καὶ ὁ Βάμβας. Καὶ ὁ Διδότος τοὺς ἔστειλε πλήρη τυπογραφία ἀπὸ στοιχεῖα τοῦ οἴκου Didot μὲ τὰ ὁποῖα πρῶτος πρῶτος ἐτυπώθηκε ὁ λόγος τοῦ Βάμβα ποὺ ἐξεφώνησε στὸ Λύκειο. Ἐπίσης ἐπλούτισε μὲ πολλὰ βιβλία τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου Χίου σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Κοραῆ. Ἀλλὰ τὸ τυπογραφεῖο καὶ ἡ βιβλιοθήκη καταστράφηκαν μαζὶ μὲ τὴ Χίο τὸ 1882. Ἄλλο πάλι τυπογραφεῖο ἔστειλε στὸ Μεσολόγγι μὲ ἴδια στοιχεῖα τοῦ οἴκου του καὶ μὲ αὐτὰ ἐτυπώθηκεν ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ Τρικούπη στὸ Βύρωνα.

Ἀπὸ τὶς Κυδωνίες ποὺ ἔφυγε, μ' ἕνα ὑδραίικο πλοῖο, φθάνει στὸν Πειραιᾶ καὶ ἐπισκέπτεται τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν ἔχοντας ὁδηγὸ τὸ γάλλο πρόξενο Φωβέλ, μοναδικὸ γνώστη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἔπειτα ταξίδευσε στὴ Πελοπόννησο, σταμάτησε στὰ ἐρείπια τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ θαύμασε τὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσεως στὴ Μεσσηνία καὶ στὴ γελαστὴ κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Ὁ Πουκεβὶλ δανείσθηκε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Didot γιὰ τὸ δικό του βιβλίο «Voyage dans la Grèce» τὴν περιγραφὴ τῆς ὁδοιπορίας του ἀπὸ Τριπολιτσὰ στὴν Ὀλυμπία διὰ μέσου Λακωνίας, σελίδες ἀληθινὰ χαριτωμένες ποὺ σὲ κάνουν νὰ λυπᾶσαι γιὰ τὴ στέρηση τῶν λοιπῶν—γιατὶ εἶναι οἱ μόνες σελίδες τοῦ Didot ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος τῶν «Σημειώσεων τοῦ ταξιδιοῦ» του ποὺ ἐτυπώθηκαν. Πῆγε ὕστερα στὴν Ἰθάκη, εἶδε τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ὀδυσσέως τὴν «πηγὴν Ἀρέθουσαν» καὶ κεῖ κοντὰ τὴν «πέτρα τοῦ κόρακος» ὅπου ὁ Εὔμαιος ἀναγνώρισε τὸν κύριό του.

Ἡ διπλωματία ὅπου ἐμπῆκεν ὡς ἀκόλουθος τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στὴν Κων/πολι δὲν ἔμελλε νὰ τὸν κρατήσει. Ὁ πατέρας του σ' ἕνα ἐπεῖγον γράμμα του τοῦ ἐσύστησε καθαρά, νὰ φυλαχθῇ ἀπ' αὐτὸ τὸν πειρασμό.

«Ὄχι, ποτὲ—τοῦ γράφει—δὲ θ' ἀφήσεις τὴν τυπογραφία, γιατὶ σ' αὐτὴ χρωστᾶ ἡ οἰκογένειά μας τὸ σεβασμό της ποὺ πρέπει ὄχι μονάχα νὰ κρατήσει ἀλλὰ καὶ ν' αὐξήσει καὶ μὴ ξεχνᾶς πὼς ὁ σεβασμὸς σὲ μιὰ τέχνη λιγοστεύει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ αὐτὴ δὲν προοδεύει.

«Βλέπω μ' εὐχαρίστησή μου πὼς ἐπιθυμεῖς, σὰν γυρίσεις, ν' ἀσχοληθεῖς μὲ τὴ χάραξη τῶν ἀνατολικῶν χαρακτήρων. Δὲ θὰ ἐξετάσωμε ἂν αὐτὴ ἡ ἐργασία θὰ μᾶς εἶναι ὠφέλιμη ἀπὸ ἐμπορικῆς ἀπόψεως, ἀρκεῖ νὰ μπορέσει νὰ μᾶς περιποιήσει τιμὴ ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης, καὶ ξακολούθησε νὰ αὐξάνεις τὸ ζῆλο σου γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν σοφῶν γλωσσῶν».

Καὶ παρακάτω:

«Σὺ ὁ ἴδιος θὰ θυμηθεῖς μιὰ μέρα ὅτι ὅταν ἐργαζόσουν κοντὰ στὸν πατέρα σου, τὰ ἔργα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Βιργιλίου τοῦ Ὁρατίου, ἔπαιρναν τὴ θέση πολλὲς φορὲς τῶν ἐργαλείων μας καὶ τῶν ἐργασιῶν μας ποὺ εἴχαμεν ἀρχίσει. Θὰ θυμηθεῖς μὲ κάποια θλιβερὴ ἀνάμνηση ὅτι ὅταν ἐπαναλάμβανες τοὺς θείους στίχους τοῦ Ὁμήρου στὴ σκηνὴ ποὺ ὁ Πρίαμος γονατιστὸς παρακαλεῖ τὸν Ἀχιλλέα, εἴτε τὸν ἀποχαιρετισμὸ τοῦ Ἕκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης ἢ τοὺς στίχους τοῦ Αἴαντος τοῦ Σοφοκλῆ ὅταν ἀποχαιρετᾶ τὰ παιδιά του, δάκρυα θερμὰ ἔπεφταν κάποτε ἐπάνω στοὺς τύπους ἐκείνους, ποὺ ἀπὸ τότε μᾶς ἐτίμησαν».

Ἔτσι ὁ ἀρχαιολάτρης πατέρας ξάναβε περισσότερο τὴ φωτιὰ τῆς ἑλληνολατρείας στὴν ψυχὴ τοῦ μεγάλου του γιοῦ.

Ὅταν στὴν Ἑλλάδα ἔφθασεν ἡ ὥρα ποὺ τὸ σπαθὶ βγῆκε ἀπὸ τὴ θήκη του καὶ βρόντηξε τὸ καρυοφύλλι, πρῶτος ὁ Ἀμβρόσιος Φιρμῖνος Didot σηκώθηκε γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς Ἕλληνες. Μ' ἕνα φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο «Souscription en faveur des Grecs» ἐζήτησε τὴ συνδρομὴ τῶν φιλελλήνων καὶ ἡ εὔγλωττη φωνή του ἐπροπαρασκεύασε τὴν ὀργάνωση τοῦ περίφημου Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Παρισιοῦ ποὺ πρόσφερε τόσες μεγάλες ὑπηρεσίες ἠθικὲς καὶ ὑλικὲς στὴ μικρὴν Ἑλλάδα. Μεγάλα ὀνόματα εὐγενῶν παιδιῶν τῆς Γαλλίας ἀποκρίθηκαν στὴν πρόσκληση τοῦ νέου Διδότου καὶ γύρω του ἐσυγκεντρώθηκαν οἱ Λαροσφουκὼ-Λιανκούρ, Σατωμπριάν, οἱ δοῦκες Φίτζ-Τζαίημς, ὁ Σοαζέλ, ὁ Δάλμπεργκ, ὁ ντὲ Μπρολί, οἱ κόμητες ντὲ Σαὶντ-Ὠλαίρ, ὁ Ματθίας Δουμᾶς, ὁ Σεβαστιάνι, ὁ Ἀλεξ. Δελαμπόρντ, ντὲ Λαστερί, Ἀλέξανδρος ντὲ Λαμέτ, ντ' Ἀρ-

κούρ, ντὲ Στάελ, Λαφίττ, Βιλλεμαίν, Μπενζαμὲν Δελεσσέρτ, Ἐϋνάρδος, Λαινὲ δὲ λὰ Βιλλεβέκ, Ἀνδρέας Κοτιέρ, καὶ ὁ μεγαλύτερος Τερνώ. Ὁ Τερνὼ γιὰ πέντε χρόνια ἦταν ὁ πρόεδρος τοῦ Κομιτάτου, καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Φιρμῖνος Διδότος, ποὺ ἐγράφτηκε γιὰ τρεῖς χιλιάδες φράγκα, ὁ γραμματικὸς καὶ τὸ πιὸ δραστήριο μέλος, ὅπως τὸ ἀποδεικνύει ἡ ἀλληλογραφία του ποὺ εἶχε μὲ τοὺς φιλέλληνες συνεταίρους τοῦ Κομιτάτου καὶ μὲ τοὺς περισσότερους ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν Δημ. Ὑψηλάντη, Κανάρη κ.λ.π. Ὁ Κοραῆς δὲν ἐλησμονήθηκε στὸ Κομιτάτο καὶ τοῦ ἀνάθεσαν νὰ μοιράζῃ τὰ βοηθήματα στοὺς Ἕλληνες πρόσφυγες τοῦ Παρισιοῦ. Ἐκτὸς αὐτοῦ τὸ Φιλελληνικὸ Κομιτᾶτο ἐπροσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νὰ προκαλέσει ἐνθουσιασμὸ στὴ Γαλλία καὶ νὰ διαλύσει κάθε πρόληψη ἐνάντια στὴν Ἐπανάσταση. Καὶ ὁ Didot, μαζὶ μὲ τὶς ὑλικὲς καὶ ἠθικὲς συνδρομὲς ποὺ ἀπὸ τὴ Γαλλία ἄρχισαν νὰ προσφέρωνται ὑπηρετοῦσε τὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τὴ δημοσίευση διαφόρων φυλλαδίων ποὺ ὅλα ἐτυπώνονταν στὰ τυπογραφεῖα του. Στὸ διάστημα αὐτὸ τοῦ Ἀγῶνος, τὸ 1826 ὁ Didot ἐδημοσίευσε τὶς «Σημειώσεις ταξιδιοῦ στὴν Ἀνατολὴ» ποὺ ἦταν τότε ὄχι μόνον φιλολογικὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ μιὰ πράξις προπαγανδιστική.

Καὶ ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς ἀπελευθερώθηκεν, ὁ Didot δὲν ἔπαυσε νὰ φροντίζει γι' αὐτὴ καὶ ἀφοῦ τὴ βοήθησε στὴν ἐξέγερσή της τώρα δὲν παύει νὰ τὴ βοηθεῖ γιὰ νὰ γίνει ἄξια τῆς ἐλευθερίας της ποὺ τόσο ἀκριβὰ τὴν ἀπόκτησε. Τὸ σπίτι του ἦταν καθημερινῶς ἀνοικτὸ στοὺς Ἕλληνες ποὺ ἤθελαν νὰ ἔλθουν στὸ Παρίσι νὰ μάθουν τὴ τέχνη τοῦ τυπογράφου καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς στὰ ἐργαστήρια τοῦ Didot μορφώθηκαν οἱ πρῶτοι τυπογράφοι τῆς νέας Ἑλλάδος. Εἰς τὰ 1830 συστημένος ἀπὸ τὸν πρίγκηπα Μιχαὴλ Σοῦτσο ἔγινε δεκτὸς στὸ τυπογραφεῖο Didot ὁ Ἀνδρέας Κορομηλᾶς καὶ ὑπὸ τὴν προστασία του ἐγκατέστησε στὰς Ἀθήνας τὸ πιὸ ἀξιόλογο τυπογραφεῖο τῆς ἐποχῆς. Τὴν ἴδια ἐποχή, τὸ 1830, ἱδρύθηκε τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο πλουτισμένο μὲ στοιχεῖα τοῦ χυτηρίου Didot, καὶ μ' ἕνα μηχα-

νικὸ πιεστήριο ποὖστειλεν ὁ ἴδιος. Μὲ τὴν ψυχή του γεμάτην ἀγάπη καὶ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, θέλει τώρα ποὺ ἀπελευθερώθηκε νὰ τὴν βοηθήσει νὰ ξαναύρει τὴ θέση της στὸ νέο πολιτισμὸ καὶ θέλει ν᾽ ἀποκτήσει καὶ αὐτὴ τὶς γνώσεις ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴν Εὐρώπη ὅσους αἰῶνες ἡ Ἑλλὰς ἐστέναζε κάτω ἀπὸ τοὺς βαρβάρους καὶ τὸ 1862 γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἱδρυτὲς τῆς Association des études Grecques. Τὸ ἐνδιαφέρο του τὸ δείχνει καὶ σ᾽ ὅλες τὶς κρίσεις ποὺ πέρασεν ἡ Ἑλλὰς ὕστερώτερα καὶ γι᾽ αὐτὸ ἔπειτα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια βλέπουμε τὸ Κομιτᾶτο νὰ ὑποβάλει νότα στὴ Γαλλικὴ Κυβέρνηση, ὅπου δικαιολογῶντας τὸ ἔγκλημα ὑποδείκνυε ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἕνα τέλος στὴν ἀναρχία καὶ τὴν προσωρινότητα ποὺ ἐσκότωνε τὴν Ἑλλάδα. Τὸ χέρι ποὺ ἔγραψε τὴν νότα αὐτὴ ἦταν πολὺ εὔκολο νὰ καταλάβει κανεὶς πὼς ἦταν τοῦ Didot.

Ἀλλὰ καὶ στὸ 1862 ποὺ διώξαν τὸν Ὄθωνα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Didot ἐπειδὴ φοβόταν μήπως οἱ προστάτιδες δυνάμεις συγκρουσθοῦν μεταξύ τους γιὰ τὸ νέο βασιλέα ἐσυμβούλευε τοὺς Ἕλληνες νὰ συμφωνήσουν καὶ κηρύξουν δημοκρατία. «Γιατὶ νὰ μὴ κυβερνῶνται μονάχοι τους ὅπως κι ἄλλα κράτη, ἡ Ἑλβετία π. χ.; Σ᾽ ἕνα φτωχὸ λαό, γράφει, ποὺ θὰ εἶναι γιὰ πολλὰ χρόνια φτωχός, μιὰ μοναρχία μὲ αὐλή, μὲ ὅλες τὶς ἀκολουθίες της καὶ τὶς πολυτέλειες, ὅπως μούλεγεν ὁ σεβαστός μου δάσκαλος καὶ φίλος Κοραῆς, λίγο πρὶν πεθάνη, εἶναι ***βαρυδάπανον πρᾶγμα***. Εἶναι πιὸ καλύτερα αὐτὰ τὰ ἔξοδα νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ τὰ σχολεῖα, τὰ πανεπιστήμια, νὰ εὐκολύνουν τὶς συγκοινωνίες, νὰ δώσουν ψυχὴ στὸ ἐμπόριο, τὴ γεωργία τὴ ναυτιλία καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὰ γράμματα, τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς καλὲς τέχνες». Τὸ 1836 ποὺ πέθανεν ὁ πατέρας του ὁ Ἀμβρόσιος βρέθηκεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ περίφημου οἴκου τοῦ Didot. Ἀμέσως μὲ τὸ θάρρος καὶ τὸ ζῆλο ποὺ πάντα εἶχε μέσα του ἔδωκε νέα ζωὴ στὴν ἐκδοτικὴ ἐργασία. Νέος χαρακτήρας καὶ μεγάλο ἐνδιαφέρον εἶναι τὰ γνωρίσματα τῶν νέων ἐκδόσεων ποὺ ἐπιχειρεῖ καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν

φοβᾶται νὰ ξοδεύσει σημαντικὰ ποσά. Τότε ἐξέδωκε καὶ τὴν περίφημη «Expedition scientifique des Français en Morée» σὲ 3 τόμους εἰς 2ον μὲ θαυμάσιες χαλκογραφίες. Ἀλλὰ ἡ πιὸ μεγάλη του τυπογραφικὴ ἐπιχείρησις ἦταν ἡ νέα ἔκδοσις τοῦ «Θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» εἰς 9 τόμους, ποὺ αὐτὴ μονάχα θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ τιμήσῃ μίαν ἐποχή. Εἶχαν περάσει τριακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἐρρῖκος Στέφανος, εἶχεν ἐκδώσει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ περίφημο αὐτὸ λεξικὸ καὶ στὸ μεταξὺ διάστημα ἡ ἐπιστήμη εἶχε προοδεύσει πολύ· πολλὰ κείμενα ἑλλήνων συγγραφέων διορθώθηκαν καὶ νέα δημοσιεύθηκαν. Γιὰ νὰ ἐκπληρώσῃ δὲ ὁ Ἀμβρόσιος τὴ μεγάλη αὐτὴ ἐπιθυμία τοῦ πατέρα του ἔπρεπε νὰ ἔχει βοηθούς, στὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο ποὺ θ' ἀναλάμβανε, ἄνδρες ποὺ νὰ μποροῦσαν νὰ σταθοῦν παράπλευρα στὸ ὄνομα τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου. Στὸν πρόλογο τοῦ Θησαυροῦ ποὺ ὁ πρῶτος τόμος δημοσιεύθηκε στὰ 1831 κι ὁ τελευταῖος στὰ 1865, ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν σοφῶν διδασκάλων καὶ φίλων ποὺ μαζεύτηκαν γιὰ νὰ συνεργασθοῦν μαζί του, καὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ Boissonade, Thurot, Κοραῆς, Hase, Letronne, Burnouf πατέρας καὶ γιός, David, N. Μάνος, N. Πίκκολος, Fix, Sinner καὶ ὑστερώτερα οἱ ἀδελφοὶ Dindorf καὶ F. Dübner, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Hase ἐδιεύθυναν τὴν ἐπιχείρηση. Εἰς τὸ τέλος τοῦ προλόγου ἀραδιάζει τὰ ὀνόματα τῶν σοφῶν ποὺ ἐβοήθησαν μὲ τὶς συμβουλὲς καὶ τὴ συνδρομή τους δίνοντας παράδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τους «διὰ τὸ μνημεῖον τὸ ὁποῖον ἠθέλησε ν' ἀνεγείρῃ εἰς τὰ »ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὸ ὁποῖον κατέστη δι' ὁλόκληρον »τὸν κόσμον τὸν ὁποῖον ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐξεπολίτισε: ***Κτῆμα ἐς ἀεί»***.

Ἄλλο πολύτιμο μνημεῖο γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἶναι ἡ ἔκδοσις τῆς ***Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*** ποὺ μὲ τόσην ἐπιμέλεια καὶ πολυτέλεια ἐτύπωσε μὲ διεύθυνσιν τοῦ σοφοῦ Dübner καὶ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 22 τόμους σὲ σχῆμα 8ο μεγάλο, ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ 100 συνηθισμένους τόμους. Στὶς ἐκδόσεις αὐτὲς τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τὰ κείμενα

ἐπαραβλήθηκαν μὲ τὰ χειρόγραφα, ἐσυμπληρώθηκαν μὲ πάρα πολλὰ ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα καὶ συνοδεύονται ἀπὸ λατινικὴ μετάφραση τέλεια ἀναθεωρημένη καὶ ἐντελῶς νέα, εἰς τὸ τέλος δὲ ὑπάρχει Πίναξ (Index) μὲ μεγάλη λεπτομέρεια. Γιὰ τὴ μετάφραση ποὺ ἔκανε τοῦ Θουκυδίδη μὲ σημειώσεις καὶ χάρτες σὲ τρεῖς τόμους (1ος : 1868 - 1872, 2ος καὶ 3ος: 1878 - 1880) ὁ Benjamin Delessert πολὺ δίκαια τοῦ ἔγραψε: «Τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ σᾶς ξασφαλίσει μία διακεκριμένη θέση ἀνάμεσα στοὺς φίλους τῆς Ἑλλάδος. Ἔχετε ὅλα τὰ δικαιώματα γι᾽ αὐτό, γιατὶ ἐκάματε ὅ τι μπορέσατε γιὰ νὰ ζήσουν οἱ ζωντανοὶ καὶ τώρα ξαναζωντανεύετε τοὺς πεθαμένους». Τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον ποὺ δείχνει γιὰ τοὺς Ἕλληνες πεζογράφους ἔχει καὶ γιὰ τοὺς ποιητές, ὅπως τὸ βλέπομε ποὺ μεταφράζει σὲ γαλλικοὺς στίχους τὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου καὶ τὰ Ἄσματα τοῦ Τυρταίου, ἀξιοσημείωτη πραγματικὰ ἔκδοση, καὶ εἰς τὴν «Notice sur Anacreon». Ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα ὅμως δὲν τὸν ἀπορρόφησε τέλεια καὶ γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ δίνει τὸ Γλωσσάριο τοῦ Du Cange μὲ τὴ συνεργασία τοῦ σοφοῦ Henschel (1840 - 50).

Ἀλλὰ τὸ κύριο ἔργο τῶν τελευταίων χρόνων του εἶναι τὸ βιβλίο ὅπου ξαναβρίσκει τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἀντικείμενο τῶν πρώτων σπουδῶν του, «Ὁ Ἄλδος Μανούτιος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς στὴ Βενετία», ποὺ τὸ ἔγραψε παρακινημένος ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Egger «Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴ Γαλλία». Ὁ Ἄλδος Μανούτιος εἶναι ὁ μεγάλος τυπογράφος ποὺ πρῶτος ἔβγαλε στὸ φῶς τὰ ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα, τὰ θέατρα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Ἀριστοφάνη, ἵδρυσε γιὰ νὰ βοηθηθῇ στὴν ἐκδοτικὴ ἐργασία του τὴν περίφημη Ἀκαδημία του, καὶ μὲ τὶς ἐκδόσεις του σὲ μικρὸ σχῆμα βρῆκε τὸ μέσο νὰ διαδώσει τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα «τὴ μόνη γλῶσσα ἀπ᾽ ὅλες ποὺ ἔμεινε ζωντανὴ τρεῖς χιλιάδες χρόνια». Ὁ Didot βάνει ὅλη τὴν ψυχή του σ᾽ αὐτὸ τὸ βιβλίο ὅπου ἐξιστορεῖ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὰς προόδους τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Δύση, ἀναγράφει καὶ ἀναλύει τὶς ἐκδόσεις τοῦ Ἄλδου καὶ παρακολουθεῖ χρόνο σὲ

χρόνο τὴν ἐργασία καὶ τὸν ἀκατάπαυστον ἀγῶνα τοῦ μεγάλου τυπογράφου.

Οἱ φροντίδες του γιὰ τὸν μεγάλον Οἶκο τῆς τυπογραφίας ποὺ φέρνει τ' ὄνομά του δὲν τὸν ἐμπόδισαν ν' ἀσχοληθῇ μὲ τόσες διάφορες σπουδὲς ἐπάνω στὸ μεσαίωνα, γιὰ τοὺς γάλλους ἱστορικούς, γιὰ τοὺς ἀρχαίους τυπογράφους, χαράκτας κλπ. Χαράκτης, στοιχειοχύτης, τυπογράφος, μέλος πολλῶν σωματείων, κάτοχος τῆς πλουσιώτερης καὶ πολυτιμότερης συλλογῆς χειρογράφων καὶ τέλος Ἀκαδημαϊκὸς πέθανε σὲ ἡλικία 86 ἐτῶν τὶς 22 Φεβρουαρίου 1876 καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ τῆς ζωῆς του ἀκόμα, ποὺ δὲν μποροῦσε ν' ἀνοίξῃ τὰ μάτια του, ἔδινε τὶς σοφὲς ὁδηγίες του γιὰ τὶς ἐκδόσεις ποὺ ἑτοίμαζε.

Ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀντικείμενο τοῦ πρώτου πάθους του ποὺ τοῦ ἦταν πάντα ἀγαπητή, τοῦ ἀνταπόδωκε τὴν εὐγνωμοσύνη της μὲ μιὰ ὑποδοχὴ γεμάτη ἐνθουσιασμὸ ποὺ τοῦ ἔκαμαν, ὅταν συντροφευμένος ἀπὸ τὴ γυναῖκα του ἦλθε στὴν Ἀθήνα νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ γιὰ δεύτερη φορά, τὸ 1839, καὶ μὲ τὴν παρουσία τοῦ Ἕλληνος πρέσβυ στὴν κηδεία του. Σήμερα μονάχα ἕνας μικρὸς δρόμος τῆς πρωτεύουσας, στὴ συνοικία Νεαπόλεως, μᾶς θυμίζει τὸ ὄνομά του.

ΔΗΜ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ